

KÉT TESTVÉRTUDOMÁNY VÁLTOZÓ VISZONYA*

1. Akadémiánk nagy megalapítója, vagy pontosabban szólva: a régóta készülődő akadémiai gondolatnak a realitás szintjére emelője, Széchenyi István gróf elsősorban és elsődleges célként a magyar nyelv kiművelésének feladatát tűzte ki a létrehozandó intézmény elé. Úgy látszhat tehát, hogy a reneszánsz és a barokk nyelv- és stílusmunkáló akadémiáinak a latin országokban kialakult eszményéhez még szoros szálak fűzték. A mindenkori magyar gondolkodás e tán legmélyebb és legtöbbrétű, e tán legeurópaibb és legszemélyesebb szükségletű megtestesítője bonyolult eszmevilágának mai igényeket kielégítő teljes földolgozásával, sajnos, nem rendelkezünk. De műveinek egyszerű, figyelmes olvasása is meggyőzhet arról, hogy a fölvilágosodás s a romantika legmagasabb ideái jegyében messze túllépett ezen az említett eszményen. A magyar nyelv korszerűvé dolgozásának feladata mögött az európai tudományosság és művelődés, civilizáció és életforma hazai honosításának és itthoni továbbvitelének sürgető kívánsága hajtotta, amihez nélkülözhetetlennek vélte a nyelv mindenfajta gondolatra és mindenfajta közlésre való kimunkálását. S ennek az összetett, többlépcsős feladatnak valóra váltásában, ha távolról sem kizárólagos, de igen fontos szerepet szánt a sok szintű és sok műfajú irodalomnak, amelynek kibontakozását viszont megint csak erősen a nyelv kiműveléséhez kötötte.

Osztályunk — Akadémiánk mind ez ideig I. *Osztálya* — különböző közbeeső módosulások után és ellenére — ma is

* Elhangzott az Akadémia közgyűlésén.

címében hordja a két egymásra utalt, a két egymástól elválaszthatatlan tudományág nevét: Nyelv- és irodalomtudományok Osztálya.

De vajon csakugyan történeti valóság és történeti folytonosság volt-e az ebből az egymásrautaltságból következő állandó egymásra támaszkodás, vagy csak hangoztatott, de meg nem valósított igény, avagy éppen csupán szép retorikájú jelszó? Felelni erre a kérdésre nagyon is szükséges, hiszen általa a magyar irodalomtudomány történetének is, a magyar nyelvtudomány történetének is, s mindkettőjük európai illeszkedésének is egyik fontos minősítő, sőt értékelő jegyét kaphatjuk meg. Egy eleve rövidre szabott előadásban azonban erre válaszolni, akár csak futó vázlatossággal is, természetesen képtelenség volna. Annál is inkább, mivel a mai helyzetről is óhajtánánk valamelyes részletességgel szólni. Ehhez viszont mégis elengedhetetlen, hogy a kölcsönösség néhány fontos alakulási pontját, legalább érintőlegesen, föl ne idézzük.

2. Az Akadémia Bach-korszak végi újjászervezéséig ez az együttműködés igen szoros, hiszen gyakran még a munkálkodók személyében is azonos. Ez azonban, amilyen szép és megnyugtató látszatú, annyira problematikus is. Mert bármennyire tiszteljük is, mondjuk, egyik oldalon Vörösmarty, a másikon meg, teszem, Lugossy nyelvészeti munkásságát, az európai nyelvtudomány akkori nagy, alapozó, kivált német és angol műhelyeihez és iskoláihoz képest ez az igen hasznos tevékenység kezdetleges szakmai értékszinten mozgott; alacsonyabban, mint azt Kazinczy és Kölcsey, Révai Miklós és Verseghy Ferenc előző munkássága nyomán elvárni lehetett volna. A nagy változás Arannyal s Arany korával lépett be. Egy Brassai, egy Hunfalvy, egy Fogarassy a költészetre nézve is igen fontos nyelvészeti fölismerések és megállapítások sokaságát adja, veszi át és vezeti be.

Ami azonban legalább annyira fontos, az az, hogy Arany kritikai munkásságában (s persze, érvényesítve, költészetében) alapvető nyelvi, szintaktikai, stilisztikai, jelentés-

tani, szövegtani s általános nyelvészeti megfigyelések és tisztázások tömegét nyújtja. Annál meglepőbb, sőt megdöbbentőbb, hogy sem az irodalomtudomány, sem a nyelv-tudomány mindezeket mindmáig nem dolgozta föl, különösen nem rendszeresen, hanem jórészt – szemelgető megjegyzéseket nem számítva – el is ment mellettük. Hadd említsünk néhány, bár kikapott, de azért igen jellemző tényrt. Riedl híres monográfiájában nótáriusosan nehézkesnek, aprólékoskodónak, körülményeskedőnek, s így igazában figyelmen kívül is hagyhatónak véli, s úgy is hagyja Arany értekező prózáját. Németh Andor meg József Attila Babits-bírálatának amaz eljárásáról szólván, hogy a kritikus egyes versek esetében bírálati argumentációként különböző textus-variációkat hoz létre ugyane versek szövegéből – erről az eljárásról mint soha nem látott, elképesztő jelenségről szól, holott Arany egyik igen tanulságos, többször ismételt módszere volt. (S melleleg szólva: Goethének is.) Egy egészen mai, s hivatalos egyetemi jegyzetben pedig, amelyben a jelentősnek mondott mai s egykori nyelvészeti-stilisztikai gondolkodók vannak felsorolva, Arany még csak említést sem nyer, mint ahogy nem nyer fia sem, aki pedig az orthológus vita nyelvtörténeti szempontból is tán leghelyetállóbb nyelvészeti tudományi s nyelvlektani értelmezését s értékelését kínálta.

Emeljünk ki kettőt Arany nagyszerű nyelvi-stilisztikai fölismeréseiből. Az egyik a mű *nyelvi autonómiája*, a másik a valódi mű *beszédjellege*. Az író mindig a maga *köznyelvéből* alkot, vallja Arany. A mű minden sajátos, különleges nyelvi színét és árnyalatát ebből kell megalkotnia, kimunkálnia, akár vidéki népnyelvre, akár utcai argóra, szalónias affektációra, emelkedett archaizálásra, akár bármi másra játszik is rá. Petőfi *Hírös városáról* azt írta, játéknak megjárja, s egyszer elmegy, de amikor Thaly Kálmán a tősgyökeresség nevében és érdekében egy egész kötet verset ígért székely nyelvjárásban, fölháborodva, maró szatírával tiltakozott, abszolút esztétikai s nyelvlektani tudatlanságban marasztalva el a már akkor is hóbotos ifjú szerzőt. (S talán ha

Móricz is nem Arany szakállviseletével lett volna oly intenzíven elfoglalva, hanem inkább esztétikai tanulmányait olvasta volna, *Rózsa Sándor*ából akkor talán kuriózum helyett valódi regény válhatott volna.)

Azt is folyton érzékelteti Arany, hogy minden vers mindig interperszonális aktus, s így mindig valamely jellegzetes lélektani helyzetű beszéd-fajtát, beszédhangnemet, beszédhanghordozást vesz alapul, s ebből hozza létre, formálja ki a mű sajátos versbeszédét, ama hangzat és hangulat tekintetében egyaránt, amely a befogadást illetően legelsőbb ható és determináló tényező. S ha folyóiratában Steinhalt és Lazarust említette, a nyelvlélektani iskola ez ősatyáit, e vonatkozásban viszont már, bizonyos értelemben, Saussure-t is előlegezi. Annál is meglepőbb s meghökkentőbb ez az érdektelenség és elhanyagoltság Arany iránt e tekintetben mindkét szóban forgó tudományág részéről, mivel századunk alighanem legvilágosabb tisztázottságú és legtágabb látókörű irodalmi gondolkodója, Babits Mihály úgy szólt Aranyról, s egyesegyedül róla szólt úgy, mint európai *nagykritikusról*, összeírván egy fogalommal a két szót. Úgy látszik nemcsak Aranyra, de Babitsra sem figyelünk eléggé.

Azt mindenesetre bátran megállapíthatjuk, hogy annak a roppant termékeny együttműködésnek, amely a német–angol klasszika, főleg pedig romantika nagy korszakát, író, tudós, filozófus szerzőit jellemezte, ez a magyar periódus, ha nem is egyenrangú társa, de legalább ihlető visszfénye, ébresztő visszhangja volt – vagy lehetett volna.

3. Sajnos, nem lett az.

S ebben óriási szerepe volt Szarvas Gábor és Volf György meg népes táboruk szellemének, szemléletének, magatartásának. Nem foglalkozhatunk itt e szellem és szemlélet mibenlétével; annál is kevésbé, mivel meg is tettük ezt már; igaz a magunk pályájának egy korábbi, szűkebb látókörű szakaszán. Annyit elég itt megállapítanunk, hogy az irodalom- és nyelvtudomány egymást fumigáló, sőt, határozottan ellenségesre változó viszonyát jórészt ők indikálták. Hogyne! –

mikor Vörösmarty „romlott” és „rontó hatású” nyelvével (sőt, még Arany megrótt szókincsével) szemben is Piros Pista népszínműves nyelvkincsét és nyelvhasználatát ajánlották mintául, mert az, úgymond, nemcsak szép és helyes, de a maga romlatlan vidéki, falusi valójában *magyaros is*. Tudjuk – vagy nem eléggé tudjuk? –, hogy a Nyelvőr létrehozásának ideáját Aranyék nemzették, s magát a folyóiratot is ők segítették világra; s tudjuk – vagy ezt sem eléggé tudjuk? –, hogy néhány év múltán Arany csupán keserű, szinte megvető szatírával tudott csak a lap irányáról, tevékenységéről szólni.

Mégis igazságtalanok volnánk, ha pusztán Szarvasékra háritanánk az ódiomot. Az európai pozitivista tudományosság szakági széttagoló és izoláló tendenciájú, naivan öntelt bizalmú s művészetellenes törvényhitei hatottak itt; igaz, még azokon belül is alacsony, harmadlagos szinten. Mint ahogy nem is gyermeteg szóírtási és sallangos magyaroskodó-népi-eskedő mániájuk ösztönözte igazán e két testvér tudományt eltávolodásra és szembefordulásra, hanem az a tény, hogy – mint a pozitívizmus harmadvonalbeli szerzői Európaszerte – *a műegész* jelentése nélkül, tőle teljesen függetlenül s véle mit sem törődve, magukra szigetelve, atomizáltan vizsgálták, ha egyáltalán vizsgálták, a művek nyelvét.

Nem akarunk természetesen az igazságtalanság bűnébe esni. A magyar nyelvtudomány egyes, szorosabban vett diszciplináris területein kitűnő eredményeket hozott e korszakban is. Legyen szabad meglegedni az Arany által oly nagyon becsült Budenz nevének említésével egyik oldalon, a történeti oldalon, Simonyiéval a másikon, a leíró nyelvtanin. S azt sem szabad említetlenül hagynunk, hogy volt egy Péterfynk, aki pl. Platón- vagy *Őszikék*-tanulmányában briliánsan és korszerűen él a jelentés megjelölésében s az esztétikai mibenlét kifejtésében a beszédtulajdonságok nyelvszerkezeti, közléslélektani, modalitásbeli argumentációjával.

Másrészt viszont, ne tagadjuk, ha az irodalomtudományban az öregedő Gyulainak vajmi kevés érzeke, érdeklődése, főleg pedig szakszerűsége mutatkozott is a művek nyelvi

megalkotottsága, a befogadásuk nyelvesztétikai előfeltételei iránt – Beöthy egyenesen direktági elődnek számíthat az egymással oly ellentétesnek látszó, valójában azonban e tekintetben egymáshoz nagyon is közel álló őskonzervatív Révai József- s Németh László-féle kritikai megközelítésmódhoz, mely közvetlenül ideológiai ítéletű, a poétikai-nyelvi struktúrák jelentéshordozó, jelentésmeghatározó funkcióját és elemzését kikapcsoló, az ún. tartalom–forma szembesítést világszemléleti általánosítások és általánosságok jegyében elvégző eljárást kultiválta és szorgalmazta; vulgárisan és szubjektíven értett, bár objektívnek hitt társadalmi szempontok alapján az egyik, vulgárisan és szubjektíven értett, bár tárgyiasnak hitt nemzeti ismérvek alapján a másik. Ami igen erősen közrehatótt egyrészt abban, hogy oly költők kaptak sorra Kossuth-babért, akik a nyelv művészi jelentéshordozóvá, jelentés-meghatározóvá alakításában Ábrányi Emil, Dalmady Győző vagy Szentessy Gyula szintjét sem haladták meg, másrészt abban, hogy miközben Tolnai Lajos, Zilahy Károly, Gulyás Pál nemzeti klasszikussá ajánltatott, Kölcsey, Eötvös könnyűnek találtatott s József Attila naturburssá degradáltatott. Mint ahogy figyelmen kívül nem hagyható e vonatkozásban az sem, hogy a nyelv jelentéshordozó és -meghatározó szerepére oly érzékeny Kosztolányi lesz a nyelv jelentéseméleti kérdései iránt oly igen fogékony József Attila egyik lelki támasza. Mint ahogy az sem, hogy az e kérdések iránt ugyancsak mélyen érdeklődő Márai Sándor, a vöblut polgár, ezeknek nyelvi-jentéstani vonatkozásaik jegyében a legelsőik között jósolja meg József Attila majdani klasszikus rangját.

Előrefutottunk, de hát a dolgok, hangozzék mégoly eretnekül és kényelmetlenül is, így is összefüggnek, bármennyire nem szokás, s talán nem is illő beszélni róluk a mi kényelmesre berendezett mítosz- és frázisvilágunkban.

4. A két háború között a magyar nyelv- és irodalomtudomány is szembefordult, legalábbis java képviselőiben a nacionalizmustól áthatott pozitivista tudományosság lapidáris

axiomatikájával, szétszigetelően különtagoló, esztétikátlan magatartásával; s megindult a két tudományág újraközeledése is, egymásra támaszkodása is. Említsük mindenekelőtt Horváth János nevét, aki vallottan is, hangoztatottan is Aranytól tanult legtöbbet nyelvi-poétikai tekintetben, s aki kortársai közül Babits készülségét és tudatosságát becsülte a legtöbbre, s József Attilára is fölfigyelt. S említsük Gombocz Zoltán törekvéseit, amelyek közvetlenül ugyan kevésbé irányultak irodalmi értelmezések nyelvtudományi módszereinek és eszközeinek kimunkálására, de – kivált általános nyelvészeti, jelentéstani, nyelvélektani érdekükkel – nagyban elősegítették ez eszközök és módszerek meghonosítását, korszerűsítését, továbbfejlesztését. S idézzük Zolnai Béláét, aki néhány szép tanulmányt is adott az olvasók kezébe e tárgykör gyakorlati s elméleti területéről egyaránt.

Ugyanakkor itt is óvakodnunk kell a minket, magyarokat annyira jellemző és fenyegető mitizáló verbál- és frázis-minősítésektől, önámításoktól és elleplezésektől. Horváth János végül is nemigen lépett túl Arany poétikai fölismeréseire, sőt, összefoglalásaiban nem is mindig töltötte ki a benne rejlő lehetőségeket; az Arany óta létrejött új európai eredményekről nem is szólva. Mert bár a művészet és a mű autonómiájának kantiánus meggyőződését vallotta, s Dilthey költői nyelvalakító élményteóriájából s az Einbildungskraft nyelvi energiateremtő szerepéből sokat magáévé tett, alapjában egy herderies-taine-es nemzetkarakterológia körében maradt, s a költői nyelv ismeretelméleti szerepe nem különösebben foglalkoztatta. Gombocz pedig, bármennyire sajnálatos, inkább óriási lehetőség volt tájékozottságánál és tehetségénél fogva, mint egyben európai szintű és arányú megvalósulás is. S tájékozódása némileg egyoldalú is volt, inkább a félmúlra irányult, s az akkor igazán újságot jelentő Carnap–Wittgenstein-féle bécsi iskolára nem figyelt föl. Zolnai viszont többnyire anélkül alkalmazta s mintázta le Vossler (s néhány más, például Bailly, Cassierer, Saussure, Spitzer) egyes részeredményeit s egyes eljárásfajtaikat, hogy

nyelv- és ismeretelméleti meg nyelvfilozófiai vagy éppen történetfilozófiai felfogásuk nagy távlatú fölhasználására vagy kritikájára keresett s talált volna módot.

S ezzel tulajdonképp a döntő, az ugróponthoz jutottunk. Irodalom- és nyelvtudományuk a századvégtől gazdagon fölvirágzó európai nyelvelméleti és nyelvfilozófiai, kivált pedig nyelvi-ismeretelméleti vizsgálódások fölhasználhatóságának jórészt, valljuk meg, még kritikai végiggondolásától is idegenkedett. Pedig egykor az Arany – Brassai – Hunfalvy-korszak termékenysége nem utolsósorban abból adódott, hogy ha nem is a német romantika intenzitásával, de igen jó érzékkel éltek főleg a Herder – Bopp – Grimm iskola nyelvelméleti s nyelv-bölcseleti meggondolásaival. Ha az a gyakran hallott vád, hogy tudományosságunk nagyobb része máig megmaradt a Hermann Paul-féle, lényegében pozitivista-facticista, formállogikai, természettudományos törvényfelfogású újgrammatikus iskolánál, túlzott és jogtalan is – az kétségtelen, hogy például a szláv strukturalisták, az orosz formalisták, az amerikai antropológiai deskriptivisták vagy Bühler lélektani iskolájának az irodalomtudományban is rendkívül jól hasznosítható indításai a magyar nyelvtudományon jórészt kívül rekedtek. Az a sajátos és sajnálatos magyar filozófiaellenesség, amely Szarvaséktól Beöthyn át Karácsony Sándorig és tovább annyiszor nyert hangot, ütött itt vissza. Szarvasék például a legmegsemmisítőbb gúnyszónak a *nyelvfilozófust* s a *nyelvfilozófiát* szánták Brassai ellen. Az irodalom- és nyelvtudomány legtöbbet egymásnak a régi magyar irodalom területén nyújtotta ebben a két háború közti korban, nemcsak nyelvtörténeti, hanem művelődéstörténeti támogatást is bőven kölcsönözvén egymásnak szövegük eredet- és korszakmeghatározásában éppúgy, mint minden egyéb területen is; még az esztétikáén is, amelyen pedig a modern irodalmat illetően a legkevesebbet adták egymásnak.

5. Ideje azonban a jelenre térnünk.

A második világháború utáni félmúltról a két tudományág együttműködését illetően alighanem elég azt mondanunk,

hogy – egyes egyéni s valóban figyelemreméltó tevékenységektől eltekintve – sokat nem változott, sokat nem javult a helyzet. Példázhatja az Akadémia nagy irodalomtörténete éppen úgy, mint az irodalomtörténeti s nyelvészeti folyóiratok akkori többsége is. A hatvanas évek utolján s a hetvenesek elején aztán végre oldódni kezdett az izoláció. Sokat ártott azonban ekkor az a jórészt értelmetlen, lényegét alig érintő, ám annál hangosabb frázis- és presztizs-vita, amely a strukturalizmus körül zajlott. Egyik oldalon mindent megoldó panáceának, egyedül üdvözítő tannak tartották ezt az irányt, a másikon a szocializmus alapjait aláásó sátáni diverzióknak.

Ha ma higgadtan visszanezünk, látnunk kell, hogy a gyakorlati alkalmazás próbája és haszna ebben az értelmetlen összecsapásban jórészt elmaradt és elveszett. Holott egy józan kritikai vizsgálódás és alkalmazási próba rávezethette volna mindkét felet arra, hogy egyes, a történeti fejlődés menetében más-más formában ugyan, de oly gyakran visszatérő jelenségről volt szó. A valóságmegközelítő, az ismeretszerző, az ítéletalkotó módszerek alaptípusai változott, kiegészült vagy kiszűrt funkciókban gyakran mint újak térnek vissza, sőt, hangsúlyt is nyernek akkor, amikor a velük ellenkező típusok már nemcsak egyeduralkodóvá lettek, hanem egyben monolitikussá, sémává, mozgásképtelenné is kövültek s kátéverbalizmussá is váltak. Az előbb kiszorítottak, ám a megújuláshoz immár újra szükségesek ilyenkor nemegyszer az inga közismert mozgásszokása szerint az ellenkező végletbe lendülnek át, s most ők követelnek kizárólagosságot. A józan, kivált a józan marxista történetismerő azonban tudja, hogy egyetlen tudományos irányzat és módszer sem tarthat örökös kizárólagosságra igényt, mint ahogy tudja azt is, hogy az emberi szellem és ismeret fejlődésében a lineáris s a spirálisan cirkuláris menetek mindig kombinálódnak, hol egyenlő hangsúllyal, hol egyiknek vagy másiknak a túlhangsúlyával. A különböző irányok változó funkciójú s hangsúlyú visszavisszatérése s egymást váltogatása a szellem fejlődése történeti dialektikájának egyik jellegzetes megjelenülése.

S valóban: ha ismét a legnagyobb magyar nyelvi-poétikai eszmélkedőt, Aranyt tekintjük, azt, ami a strukturalizmusból a művészetben, az irodalomban igazi lényegmegragadás, azt egy korábbi variációban megtaláljuk nála is. Azt tudni-illik, hogy a mű csak mint olyan hibátlan és teljes szerkezet lehet igazi művészet, amelyhez sem hozzátenni, sem elvenni nem lehet, s amelynek minden egyes eleme kell, hogy szorosan belékapcsolódjék a jelentés hordozásának feladatába. Az ilyen értelmű struktúra jelentőségének és elemzésének hangsúlyozása az 1950-es és 60-as évek gyakran tisztán ideologikus műértelmezései után nagyon is hasznos volt vagy lehetett volna, hiszen e direkt és pusztán ideologikus módszer nyomán egy Madách, egy Arany, egy Babits, egy Kosztolányi, sőt a kései József Attila szorult szélre vagy éppen a művészielenség földjére, rendkívüli károkat okozva nemzeti történeti tudatunknak is, s valódi marxista történeti gondolkodásunknak is.

A vita azóta elcsitult, s ha nem hatott is oly termékenyítően, mint hathatott volna, nem maradt haszon nélkül sem.

6. Napjaink nyelvtudományi irányai közvetve vagy közvetlenül igen erősen nyelvbölcseleti s azon belül ismeretleméleti érdeklődésűek és eredményűek; napjaink irodalomtudományi irányai pedig szinte kivétel nélkül óriási súlyt fektetnek a művek ily vonatkozású nyelvi vizsgálatára és értelmezésük érvényének ily vonatkozású argumentációjára.

Közülük emeljük ki azt, amely úgy tűnik nekünk, a legélénkebb figyelmet váltja ki ma világszerte, s amelyről azt mondhatnánk: ez egyszerre a legősibb s a legújabb irodalomértelmező irányzat. A hermeneutikai irány ez. Újbólvaló előtérbe kerülése pontosan azt igazolja, amit előbb mondtunk: az értelmezés alaptípusai funkciójuk betöltésével visszaszorulnak, majd pedig funkciójuk szükségérgzetével, változott tartalmakkal, újra előtérbe kerülnek.

A hermeneutika úgynevezett *filológiai értelmező* fajtája a görög auktorok töredékeinek kiegészítésénél, homályos helyeinek magyarázatánál az antikvitásban élte első virág-

korát. Második virágkora már egyértelműen *jelentésértelmező*, *szövegjelentés-értelmező* jellegű volt: a patrisztika korszaka ez, amidőn a kereszténység hitvilágát és erkölcsrendjét kialakító vitákban a szentírási szöveginterpretációk szolgáltatták a leghatásosabbnak, a legigazabbnak tekintett érvrendszert. A középkor gondolati-teológiai statikussága idején, mint erre pl. Betti, Jauss, vagy Freyer s mások egyaránt rámutattak, erősen *allegorikus jelleget* nyert a hermeneutika, hiszen a szövegértelmezés többnyire nem egyben ismeretelméleti igényű valóságértelmezés is volt, hanem olyan analízisa a szövegeknek, amely annak az ismertnek tudott valósághoz és igazsághoz való viszonyát didaktikai s animáló értéke tekintetében mérte meg. Ki mutatja meg a teológia tudott és kétségbe nem hozható bizonyosságait leghathatósabbban: ennek kutatása és igazolása volt a cél és a feladat. A reneszánsz és reformáció mozdítja el erről a didaktikus-animációs pontról újra a hermeneutikát, ismét a filológiai, de egyben ismeretszerző és ismeretértelmező irányba is. Luther mérhetetlen gondolkodástörténeti szerepe nem csupán s tán nem is elsődlegesen gondolataiban, mint inkább az értelmező gondolati tevékenység jogához és kötelezettségéhez való igényében és magatartásában rejlett. Hogy a megmeveredő, dogmatikussá váló protestantizmus, kivált kálvinizmus a filológiai mellett ismét az allegorikus-didaktikus oldalt juttatta előtérbe, könnyen érthető. Ebből a pozícióból, amint ezt Gadamer s mások joggal hangsúlyozzák, a pietizusból a romantikába való áthajlás nagy filozófiai megtestesítője, Schleiermacher (s mögötte persze Fr. Schlegel) emeli ki újra a hermeneutikát.

Schleiermacher azonban ennél sokkal többet tett, véli Gadamer, s gondolkodástörténeti jelentőségét éppen ebben a többletben látja. Mert az eddigiek nyomán bennünk is könnyen, s némi joggal is keletkezhetett az a benyomás, hogy a hermeneutika voltaképp a filozófia, az irodalom, s a művelődés történetét végigkísérő, koronként módosuló eljárású, tárgykörű, hangsúlyú s célú *módszer csupán*.

Schleiermachernál azonban a módszer egyértelműen *tartalmi irányzattá* is lesz. S ha ez a változás a filozófiában nála megy végbe – a történet- és irodalomtudományban viszont, Gadamer szerint, a nagy ókortudósnál, August Boeckhnnél.

Miről van tehát szó? A tisztán filológiai szövegponosítás és a fakticistán történeti szövegmagyarázat helyébe, sőt elébe a szöveg-, illetőleg a *műértés* lép. „Verstehen ist reproduktive Wiederholung der ursprünglichen, gedanklichen Produktion aufgrund der Kongenialität der Geister”. Ehhez viszont az értelmezőnek *nem egyszerűen a nyelvet, hanem a beszédet, a Gesprächet* kell értenie: egyfelől azt a beszédet, amit az egykori beszélő az egykori beszédcímzetthez intézett: másfelől azt, amit az egykoriból az olvasás folyamán maivá lett beszélő a mai beszédcímzetthez intéz. A totális átélés, illetőleg újraátélés interperszonális folyamata szükséges, nélkülözhetetlen ehhez. Erkennen des Erkannten, megismerni a már ismerteket: ismétli nagy nyomatékkal A. Boeckhn szavát Gadamer, mint a hermeneutika akkori módszer- és célprogramját. Történeti, kivált pedig történeti-művészi ismereteket végképp nem lehet pusztán a tudás, a tudomásvétel síkján a magunk világának alkotórészévé tenni, hanem csak az átélés síkján. „Individualizálta és originalizálta” a történeti-művészi megértést minden újabb olvasó s minden újabb kor számára, mondja Gadamer Schleiermacherról. Közvetlen nagy utóda pedig az átélés és a megértés korrelatívként való felfogásában szerinte Dilthey volt, aki azonban, véli a továbbiakban Gadamer, relativizmustól tartván, kor- és lélektani élményfajtákra tipizálta az átélő megértést s vele az értelmezést is, amely tipizálást aztán az utódok M. Webertől a korai K. Jaspersig a legkülönbözőbb történeti síkokon és életzónákban igyekeztek minél sokrétűbbé, pontosabbá és tárgyyszerűbbé tenni, mindig nagy szerepet juttatva a tipizálásban az átélő megértést végbevívő, megfoghatóvá tevő nyelvnek, beszédnek.

Az irodalomtudomány számára így *irányzattá lett hermeneutika* szinte minden ága és fajtája érintkezésbe került

valahol az egzisztenciálfilozófiával a huszadik században. A Gadamer által kiemelt érintkezési pontok közül mi itt – időnk fogytán – csupán háromra hívhatjuk föl a figyelmet. Az elsőt voltaképp már Schelling jelzi, s tőle indítatva hangsúlyozza fontosságát a maga rendszerében a korai Heidegger. A művész, az író *mindig ontikus* átélő megértésre (is) törekszik, annál is inkább, mivel vannak a létnek elgondolhatatlan, előnkbe gondolhatatlan, előregondolhatatlan „*Unvordenkliches*” tényei, történései. A művésznak, az írónak kell ezeket átélnie s átélelnie a nyelv, mégpedig az autentikus nyelv, azaz a beszédnyelv, a *Gespräch* segítségével; s az interpretátornak is értelmeznie kell ezeket, megint csak a nyelv, a beszéd, a *Gespräch* segítségével. A második kiemelt mozzanat a *Sein und Zeit* egyik uralkodó eleme, amely szerint a gondolkodás, éppúgy mint maga az élő lét is, így velük a beszéd is, mindig az *időbeliség* modusát, mégpedig a *Zukünftigkeit*, a *jövőre irányultság* elsőbbségének modusát hordja magában, lett légyen akármennyire távoli múltból való is. Olyannyira, hogy azt a Vorverständnis, azt a sejtelemszerű, még alakot nem nyert értést is, amely indikálja és intencionálja az átélő és átélelő beszédet, eleve áthatja ez a jövőre irányultság. S annál autentikusabb a beszéd, minél inkább jelen van benne valahogy ez a modus. S az értelmezőnek is, mivel az ő időbelisége s az ő címezettjének időbelisége is jövőirányultságú, föl kell mutatnia a beszéd e modusát, hogy értelmezése hiteles, érvényes legyen. A harmadik kiemelt mozzanat viszont a kései Heideggerhez kapcsolódik. Tudjuk, a *létszerű, konkrét* időbeliség és a *historikus, elvont* történetiség valóságos vagy látszólagos ellentmondásával egész pályáján küzdött ez a filozófus, féltvén az előbbinek érvényes, autentikus átélését az utóbbinak általánosba oldó, relativáló, személyességvesztő hatásáról. Végül is úgy vélte föloldhatni ezt az ellentmondást, hogy az *Ereignis der Wahrheitnek, az igazság történéésének, az igazság történésszerűségének, eseményszerűségének* tétele alá fogta mind a kettőt. Követői pedig az igazság történéésének a *Gesprächben*, a beszédben megragadható

hermeneutikai logikáját a logika egyéb válfajai mellé igyekeztek illeszteni.

A mi irodalomtudományunk és nyelvtudományunk együttműködése számára is sok hasznos ihletés és indítás rejlik e felfogásban és e kiemelt mozzanatokban. Annak ellenére, hogy a beléjük foglalt fölismerések és megállapítások szemszögünkéből gyakran csupán féligazságok, vagy jó fölismerések elfogadhatatlan következtetései. Egyet lehet érteni például a mű interszónális beszédjellegével s történeti átélésének fontosságával. De azzal már nem, hogy ez csak magából a műből s élményszerűen történhet meg; a történeti körülmények racionális ismerete az átélést s így a megértést igen sokoldalúan segítheti elő, s így egyenesen nélkülözhetetlen. Az viszont igaz, hogy egyedül a mű művészi beszédnyelvével igazolható jelentés lehet hiteles jelentés. Az is igaz, hogy nincs a műveknek végleges értelmezése. A már ismertet valóban minden befogadó, minden kor újra és másképp ismeri föl, amihez viszont csakugyan ismerni kell az újra értelmezőnek, az új címzettnek, az új befogadónak a nyelvhez, a beszédhez való viszonyát, nyelvi és beszédállapotát. S az is igaz, hogy az irodalom mindig ontikus értelmű is, s olyan létezés-szférákat és mozzanatokot tesz foghatóvá, amelyeket más értési eszköz nem, vagy alig tud megragadni. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak ilyet ragad meg, illetőleg azt, hogy amint nincs ontikusság nélküli valódi művészi megragadás — magára izoláltan ontikus megragadás sincs. Az is igaz, hogy az irodalom mindenekelőtt valóban a nyelv szerkezeteinek, a beszéd szerkezeteinek lényeghordozóvá alakításán át lesz alkalmassá e feladatok vállalására, és így az értelmezőnek a beszéd szerkezetek ilyenné alakulásának minden vonatkozását ismernie kell. S az is valószínű, hogy a lényegi, az autentikus beszéd, legyen tárgy bármilyen távoli múltból való, jövőirányultságú, ha a jövő primátusának Heidegger-féle túlhangsúlyozása nem fogadható is el. A művek jövőirányultságának tényét s milyenségét beszédnyelvünk különféle lélektani vonatkozásaiban valóban meg

kell tudnunk mutatni. Azt pedig különösen fontosnak kell tartanunk, amit az igazságnak a műben való eseményszerű történéséről mond, ha az egyedi, konkrét időbeliség s a historikus elvont történetiség ellentétével nemcsak hogy egyet nem értünk, hanem ellenkezőleg: a kettőt elválaszthatatlannak, egyazon lényeg két vonatkozásának tartjuk is. Az igazság történése, eseménye kiváltképp a versre igaz, de a drámára is, s általában minden műre, amelynek befogadása időben valósul meg. S ha ez az időben megvalósulás az irodalmi s zenei művekben evidens, áttételesen a képzőművészetekre is áll.

7. A marxista nyelvtudománynak és irodalomtudománynak minden más irányzati társánál nyitottabbnak kell lennie, s mindent, ami valódi fölismerés és hasznosítható eljárás, kellő kritikai szűréssel és áthasonítással magába kell fogadnia.

Nem azért, nemcsak azért választottuk erre példának a hermeneutikai iskola néhány mozzanatát, mert ma ez talán a legélénkebben művelt irányzat, hanem azért is, mert az ember egyedi időbeliségének és egyetemes történetiségének tudata, illetőleg tudata e két mozzanatának olyan harmonikus egymásba oldása, mely a szabad individuumok szabadon választott és vállalt közösségének egyik előfeltétele, minden bizonnyal a közeljövő irodalmának nagyon is fontos kérdése lesz. S hogy az irodalom kérdésmegragadását e tekintetben (s bármi tekintetben) a kritika és irodalomtudomány értelmezni s az értelmezést hitelesen igazolni tudja, ahhoz az eddigiéknél nagyobb szüksége lesz a nyelvtudomány segítségére. Ahhoz viszont, hogy a nyelvtudomány ezt a segítséget valóban megadhassa, olyan ágait az eddigiéknél jobban kell kimunkálnia, amelyek — mint a nyelvlektan, nyelvészociológia, jelentéstan, szövegtan s társaik — az ismeretelméleti hangsúlyú, a bölcséleti karakterű általános nyelvészeti tudást segítik az irodalomtudományban is elő. A magyar nyelvészet tartsa meg továbbra is óvatosságát a divatos elméletekkel szemben, de egyben mutasson élénkebb érdeklődést a böl-

cseleti-esztétikai értelmű általános nyelvészeti kérdések iránt is.

8. Talán túlságosan is a kritikára helyeztük a hangsúlyt a két testvértudomány kapcsolatának történetét illetően. De Akadémiánk alapítójának szellemében véljük ezt eltűrhetőnek, hiszen az ő alapmagatartása minden művében elsősorban kritikai, s alig viselt el nehezebben valamit is, mint az önmagunkat ámitó, patetikus önmagasztalást, vonatkozott légyen az akár múltunkra, akár jelenünkre.